

Ulikhetsbarometeret – hva påvirker ulikheten?

Fafo har, på oppdrag fra LO, utviklet et ulikhetsbarometer for å analysere utviklingen i inntektsulikheten. Resultatene presenteres i en serie faktaflak. I dette faktaflaket diskuterer vi hvilke forhold som kan ha betydning for utviklingen i ulikhet.

Inntektsgruppene

Medianinntekt er inntekten til personen i midten i inntektsfordelingen. Inntekten er justert etter husholdsstørrelse.

Gruppene er delt etter følgende inntektsgrenser:

De rikeste:	inntekten er minst 200 prosent av medianinntekt
De privilegerte:	inntekten er mellom 125 og 200 prosent av medianinntekt
Middelgruppa:	inntekten er mellom 75 og 125 prosent av medianinntekt
De økonomisk utsatte:	inntekten er mellom 60 og 75 prosent av medianinntekt
De fattigste:	inntekten er under 60 prosent av medianinntekt

[Les mer om definisjoner og inntektsbegrepet i faktaflaket om metode og data.](#)

I internasjonale sammenlikninger av inntektsulikhet kommer Norge godt ut. Dette forklares blant annet med at det er sterke fordelingsambisjoner på en rekke politiske områder. Den økonomiske politikken, arbeidsmarkedspolitikken og systemet for lønnsdannelse samvirker. Dette sikrer høy sysselsetting og små inntektsforskjeller. Den sosiale investeringspolitikken og fordelingspolitikken utjevner forskjeller som følger av ulik posisjon i arbeidsmarkedet, og bidrar dermed til at det samlede inntektsnivået til husholdningene er jevnere fordelt i Norge enn i mange andre land.

Utdanningsmønsteret reproducerer ulikhet

Den sosiale investeringspolitikken, som satsing på barnehager, skoler, helsetjenester og fritidsaktiviteter, har til hensikt å sikre at alle barn og unge får de beste mulighetene for å realisere sine ressurser.

Utdanningsnivået i Norge er høyt. Sammenliknet med andre land er andelen unge som står helt

utenfor arbeid og utdanning lav (OECD, 2018). Det er likevel en klar sammenheng mellom utdanning og inntektsnivået i oppvekstfamilien. Jo høyere inntekt, jo større sannsynlighet er det for at unge fullfører høyere utdanning. Det er flere forklaringer på hvorfor de som kommer fra de økonomisk sterkeste familiene oftest tar høyere utdanning. Den mest opplagte forklaringen er at de voksne har høy utdanning i familier med god inntekt. Foreldres utdanning betyr svært mye for barns utdanningsvalg (OECD, 2014; Salvanes, 2017). Dette mønsteret medfører reproduksjon av ulikhet. De med høyest utdanning har blant annet størst sannsynlighet for å ha høy inntekt, god helse og gode arbeidsforhold.

Med økende utdanningstilbøyelighet i befolkningen kan sammenhengen mellom inntektsbakgrunn, foreldres utdanningsnivå og eget utdanningsnivå komme til å bli svakere. Analyser fra ulikhetsbarometeret viser for eksempel at en tredel av de unge med bakgrunn fra gruppa med lavest inntekt,

fullfører høyere utdanning. Dette bidrar til sosial mobilitet. Sett over tid viser imidlertid en OECD-studie (2015) at utviklingen i Norge har vært preget av fallende sosial mobilitet. Det vil si at flere tar mindre utdanning enn foreldrene sine og færre tar mer. Forskning har dessuten konkludert med at den norske skolen kan skape og reprodusere sosial ulikhet (Bakken & Danielsen, 2011; Nordahl & Nordahl, 2023).

Det er derfor svært viktig å kompensere for ulikheter som påvirker hvordan barn klarer seg i utdanningssystemet. I tillegg må utdanningssystemet i større grad innrettes for å fremme sosial mobilitet.

Arbeidsmarkedet

Sysselsettingen i Norge er høy, også blant kvinner, eldre og innvandrere. Deltakelse i arbeidslivet er den viktigste kilden til inntekt, og høy sysselsetting er et viktig vern mot ulikhet. De siste årene har sysselsettingen sunket, særlig blant menn. I flere innvandrergupper er sysselsettingen lav. Deltidsandelen er relativt høy, særlig blant kvinner. Både det å ikke være i jobb og det å jobbe deltid påvirker ens økonomiske situasjon og dermed den økonomiske ulikheten på samfunnsnivå. SSBs befolkningsframskrivinger (Cappelen et al., 2020) anslår at veksten i aldersgruppa 15–74 år vil flate ut, og fra 2030-tallet vil den stoppe opp. Dette vil ha betydning for vekstraten i norsk økonomi. Hvordan etterspørselen etter arbeidskraft vil utvikle seg, avhenger både av den økonomiske veksten og av teknologiske endringer. Robotisering kan føre til mindre jobbskaping og lavere arbeidskraftsbehov.

I framskrivingene av arbeidsstyrken etter utdanning forventes det at utdanningsnivået i arbeidsstyrken vil øke. Det blir økt behov for arbeidskraft med høy utdanning og videregående fagutdanning innen industri, bygg og anlegg, håndverk og helsefag. Andelen sysselsatte med grunnskole eller uoppgitt utdanning vil fortsette å falle.

Omstillingstakten i det norske arbeidslivet er høy og stiller krav til arbeidstakernes kompetanse. Arbeidstakere som mangler etterspurt kompetanse og/eller som ikke har omstillingsdyktighet risikerer å bli

marginalisert i framtidens arbeidsmarked. Marginalisering har negative konsekvenser for den enkelte og skaper grobunn for økonomisk ulikhet. Igjen peker dette, i tillegg til behovet for jobbskaping, på behovet for en god kompetansepolitikk.

Organisering og lønnsforhandlinger

Sammen med de andre nordiske landene kjennetegnes Norge av små lønnsforskjeller. Dette er den viktigste forklaringen på at den økonomiske ulikheten er mindre i vår region enn i andre deler av verden. Viktige forklaringsfaktorer er sentraliserte forhandlinger og koordinering på tvers av avtaleområder basert på frontfagsmodellen. I fagbevegelsen står likhetsidealet sterkt, og gjennom koordinerte og sentraliserte forhandlinger har fagbevegelsen innflytelse på det nasjonale lønnsnivået. Koordinerte lønnsforhandlinger forutsetter sterke parter i arbeidslivet. Organisasjonsgraden har vært ganske stabil de siste 10–15 årene, men tariffavtaledekningen er synkende (Alsos et al., 2021). På makronivå viser Bøckmann et al. (2023) at det er en samvariasjon mellom organisasjonsgrad og tariffavtaledekning på den ene siden, og økonomisk ulikhet på den andre. Dersom Norge skal opprettholde en lønnspolitikk som tøyler forskjellene, krever dette samarbeid mellom parter med god oppslutning. Tendensen til redusert fagorganisering i utsatte bransjer må stoppes.

Fordelingspolitiske virkemidler

Uansett hvor god den sosiale investeringspolitikken, arbeidsmarkedspolitikken og lønnsdannelsen er, vil det være behov for direkte fordelingspolitiske virkemidler. I Norge er gode velferdsytelser og et omfordelende skattesystem viktige virkemidler for å dempe ulikheten.

De norske velferdsordningene

Når det gjelder de offentlige velferdsytelsene, bidrar de til at den enkelte er sikret inntekt dersom en ikke kan forsørge seg selv gjennom eget arbeid. Overføringen «smører» også arbeidsmarkedets omstillingsevne. Sammen med aktiv arbeidsmarkedspolitikk medvirker inntektssikringssystemet til produktivitet og fornyelse ved å sikre trygghet for inntekt ved omstillinger.

De sosiale overføringene vil aldri kunne være rause nok til at de fullt ut kompenserer for manglende arbeidsinntekt. Dels ville dette være umulig å finansiere, dels ville det redusere motivasjonen for å komme i arbeid, og dels ville det gi et sterkt press på lønnsnivåene. Vi kommer derfor ikke utenom at graden av økonomisk ulikhet påvirkes av hvor mange som er avhengige av velferdsytelser.

Skattesystemet

I skattesystemet er det jevnlig små eller store omlegginger. De siste årene har det vært flere markerte endringer: Selskapsskatten og skatten på alminnelig inntekt har blitt redusert fra 28 prosent i 2013 til 22 prosent i 2019. I samme periode har det også vært betydelige lettelser i formuesskatten, med økt bunnfradrag og redusert sats, samt endringer i verdsetting av sekundærbolig, næringsseiendom og i likningstaksten for fritidsboliger (Lian et al., 2019). SSBs analyse konkluderer med at endringene i skatte- og avgiftssystemet i perioden 2013–2019 har medført at skattene har hatt en noe mindre omfordelende effekt og dermed bidratt til noe større ulikhet. Når SSB ser på effekten av endringen i formuesskatt isolert, har disse endringene knapt hatt noen effekt på inntektsfordelingen. Generelt understreker SSB at effektene av endringene totalt sett er svært moderate.

Et relevant spørsmål er hvordan man skal få bukt med økende ulikhet uten et mer omfordelende skattesystem. Utviklingen i ulikhet de siste årene har i stor grad vært drevet av at de rikeste har økt sine inntekter betraktelig. Dette har skjedd gjennom økte kapitalinntekter. Fordelingen av lønnsinntekter har i liten grad påvirket utviklingen (Aaberge et al., 2021). I tillegg mener forskere i SSB at ulikheten ville vært enda større enn det som kommer fram i den offisielle statistikken dersom en tok hensyn til inntekt som er opptjent i selskaper, men som ikke utbetales som utbytte (Aaberge et al., 2021). Eierne kan dessuten finansiere eget forbruk gjennom selskapet, for eksempel ved å ta opp lån med sikkerhet i tilbakeholdt overskudd eller ved å la selskapet eie eiendeler som eier selv forbruker (Harding et al., 2021 (DN 17/8)).

Det er problematisk dersom skattesystemet er innrettet slik at de rikeste kan dra nytte av smutthull, mens vanlige lønsmottakere, som i all hovedsak har inntekter fra arbeid, betaler ordinær skatt. Dette bidrar ikke bare til økt ulikhet, men reduserer også fellesskapets skatteinntekter, og dermed muligheten til å finansiere blant annet utdanning, helsetjenester og velferdsytelser. Dersom skattesystemet ikke er og ikke oppfattes som rettferdig, vil det også påvirke systemets legitimitet og oppslutning. Riktignok er skattevilligheten høy i Norge, og meningsmålinger har ikke tydet på at denne er svekket, men dette kan ikke tas for gitt.

Konsekvenser av økt ulikhet

Det er ulike syn på om økonomisk ulikhet er problematisk eller ikke. Noen vil for eksempel mene at ulikhet kan rettferdiggjøres hvis det er resultat av forskjellig innsats, eller hvis de som har mer ressurser enn andre har tilegnet seg disse på lovlig vis og ikke skader noen. Det er imidlertid ikke tvil om at ulikhet kan ha mange negative konsekvenser. Personer som blir hengende etter i inntektsutviklingen vil ikke kunne opprettholde samme levestandard som andre i samfunnet. Problemet er imidlertid ikke bare at noen har svært lav inntekt og dermed dårlig kjøpekraft. Det skaper sine egne utfordringer at noen er svært rike. Et eksempel er at stor kjøpekraft kan drive opp kostnadene på enkelte varer slik at de blir uoppnåelige for folk med vanlige inntekter. Boligprisene i Oslo og priser på hytter i attraktive områder er eksempler på dette. Med økt rikdom følger dessuten større karbonavtrykk (Barros & Wilk, 2021).

Økt økonomisk ulikhet kan påvirke den sosiale mobiliteten mellom generasjoner negativt. Studier har vist at inntektsmobiliteten er større i land med lav ulikhet enn i land med høy ulikhet (Förster & Martin, 2012; Smeeding, 2013). Det er også bekymring for at økt ulikhet kan føre til politisk ustabilitet. Gule vester-opprøret i Frankrike, uroen i svenske forsteder og framvekst av populistiske partier framheves ofte som eksempler på dette. Dessuten kobles økonomisk ulikhet til tillit – jo større ulikhet, jo mindre er tilliten (Rothstein & Uslaner, 2014). Ulikhe-

ter i økonomiske ressurser betyr også ulikhet i makt.

Sist, men ikke minst, har mange studier konkludert med at økt ulikhet er negativt for økonomien i den forstand at ulikhet hemmer økonomisk vekst (Ostry et al., 2014; Cingano, 2014). Selv om det også finnes studier som problematiserer akkurat denne konklusjonen (Mdingi & Ho, 2021; Topuz, 2022), er det uansett mange gode grunner til å holde ulikhetene nede. For å lykkes med dette, kreves samordnet politikk. Den økonomiske politikken, de sosiale investeringene, arbeidsmarkedspolitikken og fordelingspolitikken må virke sammen. Sterke drivkrefter – som global kapitalisme, robotisering og digitalisering – kan på ulike måter trekke i retning av økt ulikhet. En slik utvikling kan og må møtes med politiske tiltak, dersom en samfunnsmodell med små forskjeller skal bevares.

Litteratur

- Aaberge, R., Mogstad, M., Vestad, O. L. & Vestre, A. (2021). Økonomisk ulikhet i Norge i det 21. århundre. Rapporter 2021/33. Statistisk sentralbyrå.
- Alsos, K., Nergaard, K. & Svarstad, E. (2021). Arbeidsgiverorganisering og tariffavtaler. Fafø-rapport 2021:07. Fafø.
- Barros, B. & Wilk, R. (2021). The outsized carbon footprints of the super-rich. Sustainability: Science, practice and policy. Vol. 17, No. 1, 316–322. <https://doi.org/10.1080/15487733.2021.1949847>.
- Bøckmann, E, Dapi, B. & Svarstad, E. (2023). Lavere organisasjonsgrad i arbeidsmarkedet. Har det konsekvenser for fordelingen? I: Fløtten, T., Kavli, H. C. & Trygstad, S. (red): Ulikhetens drivere og dilemmaer. Universitetsforlaget. DOI: 10.18261/9788215065403-23-06
- Bakken, A. & Danielsen, K. (2011). Gode skoler, gode for alle? NOVArapport 10/11. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Cappelen, Å, Dapi, B. Gjefsen, H. M. & Stølen, N. M. (2020). Framskrivinger av arbeidsstyrken og sysselsettingen etter utdanning mot 2040. Rapporter 2020/41. Statistisk sentralbyrå.
- Cingano, F. (2014). Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth. OECD Social, Employment and Migration Working Papers. 163. <https://doi.org/10.1787/5jxrjncwvxv6j-en>
- Förster, M. & martin, J. P. (2012). Balancing Economic Efficiency & Social Equality. Cover Story "Social Equity" – A Global Issue for Sustainable Growth. Japan spotlight. November / December 2012.
- Harding, T., Mogstad, M. & Næss, O-A E. (2021). Tett smutthullet for utbytteskatt. Dagens næringsliv 17/8 2021. <https://www.dn.no/innlegg/skatt/utbytteskatt/formuesskatt/tett-smutthullet-for-utbytteskatt/2-1-1052822>, lest 15/10 2023.
- Lian, B., Nesbakken, R., Thoresen, T. O., Jia, Z., Nygård O. E. & Vattø, T. E. (2019). Er skattesystemet mer omfordelende nå? Rapporter 2019/30. Statistisk sentralbyrå.
- Nordahl, T. & Nordahl, S. Ø. (2023). Sosial ulikhet i skolen. Paideia nr. 5, 2023.
- Mdingi, K. & Ho, S-Y (2021). Literature review on income inequality and economic growth. MethodsX. 2021 May 28;8:101402. doi: 10.1016/j.mex.2021.101402. PMID: 34430298; PMCID: PMC8374511.
- OECD (2014). OECD Skills Strategy Diagnostic Report Norway. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264298781-en>
- OECD (2015). Education at a glance 2015: OECD indicators. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2015-en>.
- OECD (2018). Investing in Youth: Norway, Investing in Youth, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264283671-en>.
- Ostry, J. D., Berg, A., Tsangarides, C. G. (2014). Redistribution, Inequality, and Growth. Staff Discussion Notes No. 2014/002. International Monetary Fund.
- Rothstein, B. & Uslaner, E. (2014). All for One: Equality, Corruption, and Social Trust. World politics 58.
- Salvanes, K.G. (2017). Inntektsforskjeller og sosial mobilitet i Norge. Oppvekstrapporten 2017. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet.
- Smeeding, T. (2013). On the relationship between income inequality and intergenerational mobility. AIAS. Gini discussion paper 89.
- Topuz, S. G. (2022). The Relationship Between Income Inequality and Economic Growth: Are Transmission Channels Effective? Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement, Springer, vol. 162(3), pages 1177–1231, August.

Ulikhetsbarometeret er et verktøy for å undersøke inntektsulikheten i Norge og dens utvikling over tid. I dette faktaflaket diskuterer vi hvilke

forhold som kan påvirke utviklingen i ulikhet.

Tone Fløtten er forsker ved Fafø.